

Fiskets folklore.

Iakttag att återgiva här nedan efterfrågade märken och tydor, förfaringssätt och sägner, på ortens dialekt, så som de berättas av sagesmännen! Angiv om uppgifterna gälla metning, fiske med nät, sköt eller not, eller om det gäller fiske i allmänhet!

I. Tider för fiske, Märken och tydor.

Vilka uppgifter har man om särskilda tider för fiske?

Ex. rörande fiske i allmänhet:

Fisken nappar bäst under hungerår. Då det är "lugnt i vädret och går 'tutar' (molntappar) på fästet" kan man vara säker på att få fisk. Under "stadudygnen", då frömjöl från tallar ligger på vattnet, anses det vara "mera ofiskeligt". När grodorna "skälla" på våren är det ej bra att fiska, ty då skrämna de fisken. Fisken tar bäst samma tid på månaden som julnyet varit. Lätt att fiska på krok strax före fullmåne. Dåligt fiskeväder för fiske med mask när enen ryker. Kristi himmelsfärdsdag var förste "metardagen"; den 24 aug., Bartolomeusdagen, var sista metardagen. Det bästa fisket slut efter "Peter Katt".

Ex. rörande särskilda fisksorter:

"Mårtensnätterna" (10 - 12 nov.) äro bäst för sikfiske, siken "går och leker" då. Det egentliga sikfisket skedde vid Allhelgonatiden. Laxen är lättast att ljustra när ån börjar bli sörjig av is. Första måndagen efter midsommardagen börjar fisket av laxöring. Laxöring skall metas då åsken går. Bäcköringen nappar när det är dimma i bergen. "När björklövet är stort som ett musöra hugger bäckörane bäst". Braxen leker när enbusken ryker; leker två gånger, då hæggen blommar, och då enen ryker. "Gregorius da ronka gäddan stjärten åsta"; "oväder å kallt på våfferdagen hindrar gäddan i leketagen". Våfferdagen skall man ha fångat, så att man får äta gädda. Gäddan tar först på nyet och sist på nedan. Abborre kan metas varje månad den tid, då den lekte på våren. Mörten börjar nappa, när allöven äro stora som musöron. Tiburtiusnatten togs norsen med håv. Tider då man fick god fångst av strömming: Persmäss, Sara, Jaksmäss (Jakobdagen), Olsmäss, Larsmäss, Barsmäss (Bartolomeus), Sakarieveckan; vid jaksmäss börjar skötrodden, vid barsmäss är det slut på lekströmmingsfisket, då får man "barsmässsknyckarna" (ojämn fångst), vid Mikaeli börjar klabbskötrodden. I augusti skall strömmingen "upp och titta på månen". "Under mörk måne (d.v.s. i nedan och i kvartalet) nalkas sillen kusten och låter bäst fånga sig".

Vet man något om dagar och tider då man icke borde fiska?

Ex.:

Man skall ej lägga ut rev på torsdagsnätter, ty då plocka trollen av mask och fisk och ta "donen" med sig. Fiskar man på nätterna mellan kl. 11 och 1, får man höra skrämmande saker; man skrämmas också av syner om man fiskar på söndagar. Fiskar man en "storhelgdag" får man mycken fisk - "det är alltid något särskilt med storhelgerna" - men man blir slutligen skrämmd av någon hemsk syn. Man får stor fiskelycka om man fiskar långfredagen, men ens själ kommer till "Skam". Kastar man ut siknätet på midsomardagen, kan man få pundvis med sik. - Minns man några sägner om skrämsel vid dylikt fiske på farlig tid.

Vilka speciella märken för fiske känner man? Ex.:

Äro taken bara under gamla vårfrudagsnatten, så blir det dåligt lakfiske. Ej bra att möta fruntimmer när man skall fiska, möta en eller helst flera karlar är bra. Gott tecken att möta talltitan när man ämnar sätta ut fiskredskap eller vittja. Möte med lavskrikan eller nötskrikan dåligt tecken. Möter man en orm, skall man gå och dra not, ty då får man tur. Får man slå orm, när man går till strand, får man fisk. Om tärnan piper, sedan fiskredskapen lagts ut blir det gott fiske. Mås, grisslor och "strandstryk" förebåda även fiske. Om det är fullt av "dvärgnät" på "tunarna" (spindelnet på gärdesgårdarna), blir det mycket fisk. Ser fiskaren en spindel, så fiskar han säkert. Mycken broms bådar "gott laxår". Märken av "laxföreln" ('laxfjärilen') för laxfiske. Då "laxskorven" börjar synas, är det slut med laxfisket. När "strömmingsnöllra" (en slända) visar sig, skall strömmingen vara "ti grunds". När strömmingen går ända ut på notens arm, bådar det rik fångst. Får man vid notdragningen "strömmingskungen, en stor strömming, som är rödaktig i huvudet", så bådar det stor lycka. Vänder "blolakaströmmingen" rumporna upp i karet, så fiskar man bra därnäst. Är fisken blodig när man köper den, så blir det gott om fisk. Gott tecken för fiske om man råkar skada sig, så att man blöder. Synas "stora hösåtar på vattnet", båda de otur med fisket.

II. Fiskelyckan.

Vad har man haft för uppfattning om tur och otur när det gällt fiske? Hade man någon särskild förklaring till att somliga personer hade ovanligt stor tur i fiske eller att andra förföljdes av otur?

Trodde man att vissa personer voro särskilt otursamma, t.ex. att vissa kvinnor i byn eller fiskeläget - ej alla - hade så stor otur med sig, att man lika så gärna kunde vända, om man på väg ut till fiske mött någon av dem? Gällde detta särskilt avundsamma personer? Eller kunde denna egenskap häfta vid dem utan deras e-

gen vilja?

Ansågs det vanskligt att ha främmande personer med i båten, de kunde "ha oturen med sig"? Hur hävde man i så fall denna otur (genom att "blöta" personen)? Känner man till något sådant som att envis otur ansetts bero på någon av fiskelaget, och att man dragit lott om vem denne varit, varefter man fiskat utan hans deltagande?

Känner man till någon uppfattning om att turen kunnat överföras med föremål, t.ex. att man skulle få tur vid metning om man bar kläder, som en "stormetare" burit? Eller att vissa föremål annars eller vissa djur voro turliga eller oturliga att ha i båten?

Har man hört berättas något sådant som att en fiskare vid stor otur med fiske snickrar sig en fisk av trä och därmed också återfår fiskelyckan? (Exempel se vidare rörande fiskelyckan)?

Vilken uppfattning hade man om fiskelyckan? Ansåg man det vara en sak som var beroende enbart av tur eller otur. (jfr ovan) eller av mycket som man gjorde eller icke gjorde?

Var det vanligt, att man skulle gå i tysthet när man skulle ut för att fiska? Var detta allmän regel, eller gällde det endast särskilda fiskevatten (duljevatten), eller fiske av särskilda fiskslag? Ansågs det också oklokt att tala om hur pass stor fångst man gjort, eller var det likgiltigt om man så gjorde? Vad var det man i sådana fall fruktade (grannars avundsjuka, att reta sjörået)?

Ansåg man, att det invercade menligt på ens egen fiskelycka om man missunnade någon annan hans tur eller om man var osams med fiskekamraterna? Känner man berättelser om att fisk försvunnit ur hela sjöar därför att man varit ovänner om fisket? Ansåg man att vissa fiskslag voro särskilt ömtåliga för detta? Ex.: "Blankfisken (gädda, sik, is o.d.) tår lite innan han försvinn. Abborrn står längst emot, han har stadigt huvud". - Ansågs det, att man i allmänhet borde iakttaga tystnad och särskilt att icke svära när man fiskade, eller ansåg man det oväsentligt?

Känner man till några magiska åtgärder för vinnande av fiskelycka? Företog man något särskilt med ny fiskredskap för att få den fiskelig, ex.: börja knyta näten en söndagsmorgon; "lägga upp" noten i februari månad; påbörja fiskdonen i nyårsnyet; göra fiskedon på långfredagen; ha metkroken i mun vid nattvardsgång; snärja orm i ny snara för tur vid snärjande av gäddor.

Känner man till något om magiska medel, som ansågos bringa lycka i fiske? Vilka sådana medel känner man (stål, oblat, människoben, likdelar i övrigt, kyrkogårdsjord, jordfästningssand, likkistspikar, galgspik, något från en forngrav, metmask från kyrkogårdar, "åskärter", ormtunga, flädermus, "vita ormen", "vissa sorters hår", fårull, olovligen klippt en viss högtidsnatt, sönderklippta ålskinn, små påsar innehållande trollmedel, kvicksilver m.m.)? Vad känner man till rörande dessa eller andra dylika medel? Beskriv om möjligt huru de användes! Bar man

dem själv på sig, kastades de i fiskevattnet, borrhades in i flöten, bands i tälarna, ströks eller ingneds i fiskredskapen?

Har man hört berättas att man med något av ovanstående medel eller på annat sätt, ex. genom på visst sätt använda rönkvister, kunnat dra fisk till ett visst område, eller mota den från annans fiskevatten till sitt eget?

Känner man till magiska åtgärder förutom användandet av ovan nämnda medel? Ex.:

Vira en ål kring en hjällstång i taket och låta den hänga till Kyndelsmässan; spotta på agnet (1 eller 3 gånger?); bita huvudet av masken och spotta på den; spotta på redskapen innan den lägges ut; stjäla mask eller agnfisk, för att det skall nappa bra; ej ha mycken mask med; röka skötarna i vrideld; väga någon del av fiskredskapen för att "väga åt sig lyckan"; väga fångad lax i sjöboden (fick man vid sådan vägning se efter hur mycket föremålen vägde?); smörja fiskredskapen med det första ägg, som hönan värper på våren; stryka fiskblåsor på näten; lägga ut näten med solen; rycka i knåpen av någon av tälarna; ej ha pannkaka med i notmatsäck; ej rengöra båten med björkkvast; ej ösa från sjöboden utan emot, annars öser man bort fiskelyckan.

Sade man vid metningen eller utläggningen av näten några särskilda ord som skulle bringa lycka? Vilka voro dessa ord? Är det vissa ord man icke får säga (ropa fiskarens namn, säga "lycka till")?

Känner man föreskrifter sådana som att man aldrig fick räkna fiskarna under fisket, ty då fick man inga fler? Hade man någon uppfattning om varför detta skulle inverka? - Känner man en sådan föreskrift som att man ej skall ge bort första fisken, man ger då bort fisklyckan? Att man skall spotta efter den fisk, som hoppar av kroken, annars skvallrar han för andra? Att man skall släppa småfisk tillbaka i sjön och be dem komma åter större eller ha flera med sig? Att man ej fick kliva över fiskredskapen, då förlorade man lyckan i fisket; kvinnfolk fick ej gå över metspön, då nappade det ej; hade man klivit över metspö, skulle man gå samma väg tillbaka. - Känner man till sådana föreskrifter som att man vid fiskestrand ej får vissla eller nyttja sticksöm, att strandkarlens (fiskarens) sked aldrig får nyttjas medan han "är vid strand" (i fiske); att man skall kasta en sten på ett visst röse, när man far ut i fiske; att man måste hälsa på en viss sten, då man första gången far ut med fiskare; att fiskare skola "sticka av" och vända på särskilt sätt; att den som första gången är med i vak-is skall puntas (dunkas i isen med bakkdelen); att man måste gå i vattnet själv, för att det skall bli "förslag i fisken"? Vad har man i de olika fallen anført för motivering för förfarandet?

Har man använt några naturliga medel, som man ansett genom sin lukt draga till sig fisk eller genom giftighet döva eller

döda fisken, ex.: ha kamfer bland agnet; smörja fiskedonen med en olja av mask och kamfer; med en blandning av kamfer, vetemjöl, hägerister och bomolja; smörja metkroken med gammal ost. Som agn eller blandat i agnet använda tibastbär, torkad och krossad mærg av kungsljus; pulvriserad belladonna e.d., varav fisken dör. Hade man någon särskild benämning på dylikt förfarande (kuckla fisk)?

Trodde man att onda och avundsjuka människor kunde förgöra fiskredskapen så att fiskelyckan förstördes? Hur trodde man att sådant kunde ske (genom att någon del av fiskredskapen stals och sattes i egna redskap eller fastsattes under en gilstolpe e.d.)? Känner man till andra sätt att göra bort fisklyckan (t.ex. genom att kasta aska efter fiskaren, spotta, säga vissa ord, sopa i hans båt e.d.)?

Hur har man försökt skydda sig mot förgöring (genom att borra kvicksilver i redskapen, slå salt och flinteld genom nytt nät, röka skötarna med vrideld e.d.)? Om man känner till att vrideld brukats, så beskriv om möjligt hur man förför när man använde den! - Hur försökte man att upphäva verkan av förgöring (dra en uggla genom näten och dra näten genom skorsten, söka hjälp hos kloka e.d.)?

Känner man sägner om att fisk blivit borttrollad ur hela sjöar eller nersatt i sjöarna under vissa tider? Eller att fisken blivit trollad från den enes fiskeplats i sjön till den andres? (Jfr. sid. 4). Återgiv i så fall dessa sägner!

Har man hört att stöld kunnat förstöra fiskelyckan även om stölden ej skett i syfte att förgöra? Ex.: "Om ål stulits ur ett ålhus, så går ingen ål dit förrän åtminstone en enda ny 'kavling' (kavel, smalt träd, som brukas i botten på ålhus) blir ditlagd." "Nu ha di tagi mjär'n från mej å fisklöcka mä".

Vad ansåg man om övernaturliga väsens makt över fisket? Har man ansett, att fiskelyckan i hög grad berodde på dessa väsens bevågenhet eller illvilja? Gällde detta särskilt fiske i vissa vatten, ex. tjärnar och skogsejöar, eller var förhållandet detsamma vilka vatten det än gällde? Vad kallade man de väsen, som man trodde ingripa (sjörå, fiskrå, näcken, landkärningen, vitrå, rådeln, havstomten)? Återgiv de sägner man berättar om dessa eller andra väsens förhållande till fisket och dem som fiskade! (Sägner som redan insänts i andra frågelistsvar böra naturligtvis här ej medtagas!).

Brukade man för att vinna råens bevågenhet kasta föremål i vattnet? Vad brukade man i så fall kasta (koppar- eller silverslantar, mässingknappar, metallbitar eller blanka saker i allmänhet, knappnålar, smörgåsar, tobak e.d.)? Förekom det även att man lade dylikt i båten, på någon sten i vattnet e.d.? Skedde det under några särskilda ceremonier (kastat över vänstra axeln, vissa ord sägas, ej se sig om, sova efteråt)? Vad kallade man dylikt förfarande (muta, offra)? Gjorde man det enbart för att fiska bra

eller också för att bli varnad för storm?

Hände det även att man försökte på något sätt fördriva råen ur fiskevattnen? Hur förfor man därvid (kastade en sälskalle i vattnet, kastade i glödande stenar, kyrkogårdsjord)? Var det farligt att tillgripa sådana åtgärder? Återgiv de sägner, som man kan känna till därom!

Förekom i samband med fisket någon spådom, för att man skulle kunna utröna vart man skulle begiva sig för att få största fiskelyckan? Ex.:

Man tar ben ur två gäddskallar, ett ben för var sjö man tänker på, och slår dem mot varandra, det ben, som brister, visar dålig fiskelycka i den sjön; ta ett visst ben ur första fisken, sätta det på näsan och vicka till, faller det på särskilt sätt betyder det lycka och man kan fortsätta.

III. Fiskelaget, traktering och festligheter.

(Föreskrifter rörande fiskelaget, dess sammansättning och det gemensamma arbetet komma att efterfrågas i en annan lista. Här nedan efterfrågas endast några särskilda förhållanden).

Känner man till sådana förhållanden som att en nybörjare i notlaget säges ha gulbena, utsättes för gyckel och blötes var dag tills han bjudit på brännvin? Vad kallades sådan traktering (bjū på gulbena)?

Känner man till något sådant som att delägarna i noten på våren, när de lagat den och ställt den i ordning gingo tillsammans och hade gästabud? Hur tillgick det vid ett dylikt gästabud? Vad kallades det (notbröllop)?

"Då man höll på göra i ordning för laxfiske och hade pålat färdigt, då skulle man ha pålkanna. Det var brännvin förstås, och det skulle bestå av dem som rådde om fisket". - "Pålkanna får dom än i dag här i laxfisket. Förr var det brännvin och lax - man fick det alltid en söndag, sedan man hunnit få någon lax - men nu är brännvinet uteslutet; nu kokar dom laxen, och så får man kaffe och bröd. Det har alltid förr bara varit dem, som varit med i pålningen, men i år bjöd dom t.o.m. fruntimmer".

"I Stegetorps skärgård hade de en notbön som de läste när hålet (= hålet i isen vid vinternotfiske) var hugget, och så tog de notsupen, och så började de att dra. Det låg ett oxhorn på kärken, som de tog supen ur".

IV. Fiskarhistorier.

Har det berättats mer eller mindre lögnaktiga historier om riklig förekomst av fisk, om stora fiskafängen eller särskilt

stora eller märkvärdiga fiskar? Ex.:

"Då Mora-karlarna vādade över Oran för att komma till Sälen, var det så mycket sik i älven, att den fastnade i hovarna på hästarna".

"Det skulle ha funnits en storgädda vid Skärsnäs, som de aldrig fick. En han gjorde ett ljuster, och så tog han en loglucka och band fast vid ljustret och hade luckan på ducket (= durken, båtbotten), och så gav han sig av dit gäddan stod. För hon hade en särskild plats hon stod på. Och han fick allt se henne och satte ljustret i henne, men hon gav sig i väg, och både ljustret och luckan det gick."

"Jag var asta meta en gång i träsket. Där jag står och meta, gick jag ut på en låga långt ut i sjön. Och där jag står, fick jag se, att det var en gädda, jag stod på, och gäddan for iväg över träsket och for 18 famnar in i berget på andra sidan. Jag föll av gäddan, när hon for in i berget, och nödgase gå runt tjärn tillbaka och kände mig bra nog skamlig.

En annan gång fick jag se en lake, och han var så stor, så jag fick inte upp-en. Och vi samla hop alla ked, vi hade, och drog och drog, och fick upp han till slut. Den laken var 15 famnar".